

Yazd University

 doi: [10.22034/MCAL.2025.22373.2444](https://doi.org/10.22034/MCAL.2025.22373.2444)

The Problematization of Egyptian Women in Qasim Amin's Thought from the Perspective of van Dijk's Mind-Society Dialectic (Case Study: Tahrir al-Maraa and Al-Maraa al-Jadeedah)

Akram Madani, PhD student of Arabic translation studies, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

Saadullah Homayooni*, Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

Masoud Fekri, Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

Javad Asghari, Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran

Received: 02-12-2024

Accepted: 26-04-2025

Introduction:

Qasim Amin's views evolved significantly over his lifetime, as reflected in his writings. In his first book, **Al-Muṣriyyūn** (1894), Amin defended Egypt and Islam against the orientalist perspective of the French Duke d'Harcourt, who viewed Egyptian backwardness as inherent. In **Tahrir al-Maraa** (1899), he challenged gender inequalities in Egyptian society and called for social reforms based on a reinterpretation of Qur'anic verses concerning women. However, these ideas met strong resistance from a society unprepared for such change. In response, Amin published **Al-Maraa al-Jadeedah** (1900), in which he analyzed the roots of Egypt's intellectual stagnation, particularly regarding attitudes toward women. His works reveal an active agency and subjectivity within his intellectual discourse, which can be examined through Van Dijk's socio-cognitive theory. This study critically investigates Amin's dialectic between cognition and language, uncovering the manifest and latent elements of his constructivist perspective on women's issues. Furthermore, it explores his Western-Arabic episodic

memory and how these cross-cultural experiences contributed to the emergence of new meanings in Islamic jurisprudence and the social lives of women in Egyptian society. The present study is structured around the following central research questions:

1. According to Van Dijk's socio-cognitive theory, what are the most significant individual and social factors that enabled Qasim Amin to construct a novel representation of the Egyptian woman?
2. How do Qasim Amin's ideological knowledge, the epistemic frameworks of his time, and the semantic memory of Egyptian society regarding women inform and shape the formulation of his works?

Methodology

Given the varying configurations of Qasim Amin's perspectives on women's issues—particularly with regard to veiling and female emancipation—across his different writings, this study undertakes a critical discourse analysis of these representations through the lens of Van Dijk's socio-cognitive theory. The research first interrogates Amin's episodic memory and mental models as they relate to his embodied and culturally mediated lived experiences. Subsequently, through a content analysis of semantically significant propositions within his texts, the study offers a critical excavation of the historical and discursive conditions underpinning these utterances, treating them as ideologically charged discourse fragments situated within the socio-cultural and political fabric of Egyptian society.

Results

The question of women's status within Islamic discourses—particularly in relation to gender, embodiment, veiling, and education—has consistently remained a contested and central theme in both sociological and religious scholarship. This study aims to critically analyze the representation of women in the works of Qasim Amin, a prominent Egyptian reformist intellectual. The research methodology is grounded in Teun A. van Dijk's socio-cognitive discourse theory, through which Amin's discourse is examined on three interrelated levels: linguistic, cognitive, and social. At the linguistic level, the study investigates lexical choices and syntactic structures. At the cognitive level, it explores mental representations of women and the underlying power relations. At the social level, it examines the discourse's embeddedness within broader structures of domination and the cultural milieu of Egyptian society. The findings indicate that radicalized interpretations of the Qur'an and the Prophetic tradition have played a significant role in the systematic denial of women's rights. Within this ideological landscape, Qasim Amin seeks to rearticulate a reformist

discourse from within the framework of Islamic tradition, mobilizing religious, rational, and sociocultural arguments.

On a macro level, he positions the “woman question” as a fundamental component of Egypt’s modernization project. On a micro level, he employs persuasive rhetoric and discursive oppositions to underscore the urgency and inevitability of reform. Nevertheless, in certain instances, Amin’s limited sensitivity to the sociocultural specificities of Egyptian society leads him to espouse overly radical interpretations of women’s emancipation.

Conclusion

According to Van Dijk’s theory, the primary individual and social factors influencing Qasim Amin’s lived experience in Egyptian society include: the lack of intellectual education for girls and women; restrictive traditional veiling practices such as the *niqab* and *burqa*; widespread illiteracy among women; superstitions surrounding femininity; illness and depression; the abuse of men’s divorce rights; and polygamy. These societal conditions contrast with Amin’s Western experiences, which featured a high number of educated European women actively participating in public life, the granting of women’s rights, and the modernization of social structures. This East-West dialectic profoundly shaped Amin’s worldview, leading him to formulate a new perspective on women’s issues in Egypt.

Amin’s writings reflect a synthesis of Western influences and the dogmatic, patriarchal structures of Egyptian society in his time. Through his works, Amin constructs an ideological critique of existing gender and social hierarchies. His discourse functions as a call for transformation and reconstruction of gender and social ideologies—particularly through education and women’s enlightenment, which he sees as the cornerstone of reform. From Van Dijk’s perspective, on a **macro level**, Amin’s discourse is shaped by broader social reforms in Egypt and the influence of European modernity. On a **micro level**, he employs specific linguistic and structural strategies to advance his reformist agenda, often relying on dichotomies such as *progress/backwardness*, *knowledge/ignorance*, and *freedom/enslavement* to highlight the necessity of change. Through these rhetorical contrasts, Amin calls for a re-evaluation of women’s rights and traditional conceptions of gender roles in Egyptian society. In conclusion, Amin’s work represents a critical engagement with both Western and Egyptian contexts, offering a new framework for understanding women’s issues in Egypt. His discourse, shaped by experiences in both cultural spheres, reflects his effort to challenge and reform the gendered norms of his society.

Keywords: Qasim Amin, Egyptian women, *Tahrir al-Maraa*, *Al-Maraa al-Jadeedah*, Van Dijk, Critical Discourse Analysis

References

- Al-Samalouti, N. (2016). *Women's newspapers in Egypt*, Cairo, Jarizat Al-vord Library. [In Arabic].
- Amara, M. (1976). *The complete works of Qasim Amin*, Beirut, Al-Arabiya Foundation. [In Arabic].
- Amara, M. (2008). Qasim Amin: *Tahrir al-Maraa'at and Islamic civilization*, second edition, Cairo, Dar Al-Shoroq. [In Arabic].
- Amin, Q. (1899). *Tahrir al-Maraa'*, Cairo, Supreme Council of Culture. [In Arabic].
- Amin, Q. (1900). *al-Maraa al-jadidat*, Cairo, Hindawi Foundation for Education and Culture. [In Arabic].
- Motahari, M. (2000). *Hijab issue*, 52nd edition, Tehran, Sadra. [in Persian].
- Sha'iri, H. (2019). *Semiotic-Semantic Analysis of Discourse*, 7th Edition, Tehran, Samt. [In Persian].
- Sharabi, H. (1984). *Preliminaries for the Study of the Arab Society*, the third edition, Beirut, Al-Motahadat Lelnashr. [In Arabic].
- Shariati, A. (1997). *Woman: Collection of works 21*, 9th edition, Tehran, Chapakhsh. [In Persian].
- Van Dijk, Theon E. (2005). *Studies in discourse analysis from text grammar to critical discourse analysis*, Translators: Pirouz Izadi and others, Tehran, Center for Media Studies and Research. [In Persian].
- Van Dijk, Theon E. (2015). *Analysis of text and discourse*, translation: Peyman Keyfarokhi, Abadan, Porsesh. [In Persian].
- Van Dijk, Theon E. (2015). *Ideology and discourse*, translation: Mohsen Nobakht, Tehran, Siahroud. [In Persian].
- Van Dijk, Theon E. (2021). *Discourse and context*, translation: Adel Noorzadeh, Tehran, Negahe Mo'aser. [In Persian].
- Van Dijk, Theon E. (2021). *Society and Discourse*, translated by: Taher Asgharpour, Tehran, Negahe Mo'aser. [In Persian].
- Zidan, G. (1889). *History of new Egypt*, Cairo, Madbouli library. [In Arabic].
- Zidan, G. (1909). *The Biographies of famous people of the East in the 19th century*, the third edition, Beirut, Publications of Al-Hayat Library. [In Arabic].

 [10.22034/MCAL.2025.22373.2444](https://doi.org/10.22034/MCAL.2025.22373.2444)

مسئله‌مندی زنان مصری در اندیشه‌ی قاسم امین از منظر دیالکتیک ذهن - جامعه و ن‌دایک

(مورد مطالعه: کتاب‌های تحریر المرأة و المرأة الجديدة)

اکرم مدنی: دانشجوی دکتری مطالعات ترجمه عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران،

سعدالله همایونی*: دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، ایران

مسعود فکری: دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران،

جواد اصغری: دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۶

چکیده

مسئله‌ی جایگاه زنان در گفتمان‌های اسلامی، به ویژه در ابعاد جنسیت، بدنمندی، حجاب و آموزش، همواره موضوعی بحث‌برانگیز و کانونی در مطالعات اجتماعی و دینی بوده است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل انتقادی بازنمایی زنان در آثار قاسم امین، نواندیش مصری، سامان یافته است. روش تحقیق بر مبنای نظریه‌ی شناختی-اجتماعی ون‌دایک استوار بوده که در آن، گفتمان امین در سه سطح زبانی، شناختی و اجتماعی بررسی شده است؛ به گونه‌ای که در سطح زبانی، نحوه‌ی گزینش واژگان و سازماندهی نحوی، در سطح شناختی، بازنمایی‌های ذهنی از زن و مناسبات قدرت و در سطح اجتماعی، ارتباط گفتمان با ساختارهای سلطه و زمینه‌های فرهنگی جامعه‌ی مصر تحلیل شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که خوانش‌های افراطی از قرآن و سنت، به سلب گسترده‌ی حقوق زنان انجامیده است. در این بستر، قاسم امین کوشیده است با بهره‌گیری از استدلال‌های دینی، عقلانی و اجتماعی، گفتمان اصلاح‌طلبانه‌ای را درون سنت اسلامی بازآفرینی کند. او در سطح کلان، مسئله‌ی زنان را به عنوان بخشی از پروژه‌ی مدرنیزاسیون مصر مطرح ساخته و در سطح خرد، با به‌کارگیری زبان اقناعی و تقابل‌های گفتمانی، ضرورت اصلاحات را به مثابه‌ی امری گریزناپذیر برجسته نموده است. با این حال، در برخی موارد، بی‌توجهی امین به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی جامعه‌ی مصر، وی را به سوی خوانش‌های افراطی از آزادی زنان سوق داده است.

کلیدواژه‌ها: قاسم امین، کتاب «تحریر المرأة»، کتاب «المرأة الجديدة»، واکاوی انتقادی گفتمان، ون‌دایک.

مقدمه

قاسم محمد امین ۱۸۶۳م. در مصر متولد شد. «او مدرک کارشناسی حقوق خود را از دانشگاه مونپلیه فرانسه دریافت کرد. امین در مصر در دستگاه قضا شروع به فعالیت کرد و ۱۹۰۸ م. در اثر سکنه قلبی از دنیا رفت» (عماره، ۱۹۷۶: ۴۵). تأثیر کتاب‌های امین در جامعه‌ی مصر به حدی بود که مجله‌ی المقتطف (۱۹۰۱م)، او را لوتر شرق نامید. «امین در پاریس با اسدآبادی و محمد عبده آشنا شد و ارتباط زیادی بین امین و آن دو پدید آمد و حتی امین مترجم خاص عبده در پاریس بود. همچنین امین در فرانسه آثار متفکرانی چون نیچه، داروین و مارکس را مطالعه نمود» (جبوری، ۲۰۰۳: ۴۸۰).

دیدگاه‌های قاسم امین در طول حیاتش دچار تغییراتی اساسی بوده که این تغییرات به وضوح در آثار مختلف او مشهود است. او در کتاب نخست خود المصربون (۱۸۹۴م)، در پاسخ به دوک دارکور فرانسوی که در چارچوب نگاه شرق‌شناسانه، عقب‌ماندگی مردم مصر را امری ذاتی می‌دانسته، به دفاع از ملت مصر و اسلام پرداخته است. در کتاب تحریر المرأة (۱۸۹۹م)، او با به چالش کشیدن نابرابری‌های جنسیتی موجود در جامعه‌ی مصر، خواستار اصلاحات اجتماعی بر مبنای بازخوانی آیات قرآن در رابطه‌ی با زنان شده، اما جامعه‌ی مصر در آن زمان آمادگی پذیرش این اصلاحات را نداشته و دیدگاه‌های او با مخالفت‌های شدیدی مواجه گردیده است. در پاسخ به این انتقادات، امین در کتاب المرأة الجديدة (۱۹۰۰م) به تحلیل و بازنمایی ریشه‌های عقب‌ماندگی و جمود فکری در جامعه‌ی مصر، به ویژه در نگرش نسبت به زنان پرداخته است.

با توجه به اینکه نگرش امین نسبت به مسائل زنان و به ویژه حجاب و آزادی زنان در آثار مختلف او به شکل‌های متفاوتی صورت‌بندی شده است، این پژوهش به تحلیل این گفتمان‌ها با تکیه بر نظریه‌ی شناختی - اجتماعی ون‌دایک پرداخته است. در این راستا، ابتدا حافظه‌ی رخدادی و مدل‌های ذهنی امین در ارتباط با تجربه‌های زیسته‌ی وی تحلیل می‌شود. سپس با استفاده از تحلیل محتوای گزاره‌های معنادار در آثار مذکور، واکاوی انتقادی از موقعیت‌های تاریخی و گفتمانی این گزاره‌ها به عنوان پاره‌گفتارهایی در چارچوب اجتماعی و فرهنگی مصر صورت می‌گیرد.

همچنین با واکاوی دیالکتیک ذهن و زبان قاسم امین، نوعی کنشگری فعال و سوژگی در آثار و ادبیات او وجود دارد. مسئله‌ی پژوهش با تکیه بر نظریه‌ی ون‌دایک با واکاوی این دیالکتیک و خوانش انتقادی متن و فرامتن

نوشته‌های امین به دنبال کشف لایه‌های پیدا و پنهان دیدگاه برساخت‌گرایانه‌ی او و نیز خوانش وی از مسائل زنان مصر به موازات تحلیل تجربه‌های زیسته در حافظه‌ی اپیزودیک غربی - عربی او و نیز چگونگی کاربست این تجربیات جهت صورت‌بندی و تولید معانی جدید از فقه اسلامی و مؤلفه‌های حیات اجتماعی زنان در جامعه‌ی مصر است. پژوهش حاضر بر این سؤالات مبتنی است که:

بر اساس نظریه‌ی ون‌دایک مهمترین عناصر فردی - اجتماعی که سبب شده امین صورت‌بندی جدیدی از زن مصری ارائه دهد، کدامند؟

نقش دانش ایدئولوژیک قاسم امین و سپهر معرفتی و حافظه‌ی معنایی جامعه در مورد زنان، در صورت‌بندی آثار امین چگونه است؟

پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش‌هایی در حوزه‌های مختلف در مورد آثار امین و نیز تأثیر اندیشه‌ی او نگاشته شده که در زیر برخی از آنها آمده است:

- صاحب‌ه سجادی در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی دیدگاه قاسم امین در مورد زن و میزان مطابقت آن با قرآن و سنت» (۱۳۸۶)، دانشگاه کردستان، به این نتیجه دست یافته که امین در بیان آرای خود مخالف دستورات دینی، منادی کشف حجاب و مقلد فرهنگ غربی نبوده و متهم نمودن وی ریشه در التزامی دارد که دیدگاه‌های متحجرانه‌ی عصر وی نسبت به زن داشته است.

- رزاق بهزادی در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان «دیدگاه قاسم امین و بعضی معاصرانش درباره‌ی زن» (۱۳۸۹)، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، بیان می‌کند که امین و برخی معاصرانش بر اهمیت و ضرورت تربیت زن تأکید دارند و زن را با وجود تفاوت‌های جنسی، بهره‌مند از فهم و برابر با مرد می‌دانند.

- یاسمن یاری در مقاله‌ی «حقوق اجتماعی زن در اندیشه‌ی قاسم امین» (پژوهش‌های علوم تاریخی، ش ۲: ۱۳۹۴)، به این نتیجه رسیده که متون تولید شده توسط قاسم امین، نابرابری موجود در حقوق اجتماعی زن را بازتاب می‌دهد.

- فردوس آقاگل زاده و معصومه ارجمندی در مقاله‌ی «تأثیرات اجتماعی و فردی حجاب بر زنان مسلمان: مقایسه‌ی دیدگاه‌های مرتضی مطهری و قاسم امین» (نشریه علوم انسانی، ش ۱: ۱۳۹۵). به این نتیجه دست یافته‌اند که مطهری حجاب را کلید حضور فعال و سازنده‌ی زن در اجتماع می‌داند؛ در حالی که امین آن را مانع اصلی حضور زن در اجتماع برمی‌شمارد.

- پردیس عامری و فریده حمیدی در مقاله‌ی «نسبت دیدگاه نواندیشان معاصر دینی با توسعه‌ی جنسیتی» (تحلیل و مقایسه آرای قاسم امین و نظیره زین‌الدین درباره‌ی زنان)، (مجله ادیان و عرفان، ش ۲: ۱۳۹۵)، به این نتیجه دست یافته‌اند که دیدگاه نواندیشان دینی معاصر، صرف‌نظر از برخی تضادها، امکان تطابق با مؤلفه‌های توسعه‌گرایانه‌ی امروزی درباره‌ی زنان را دارد.

- فاطمه سادات ابراهیمی در پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی و نقد جایگاه اجتماعی زن در دیدگاه قاسم امین بر اساس اندیشه‌های شهید مطهری» (۱۳۹۶)، جامعه‌المصطفی‌العالمیه، به این نکته اشاره دارد که هر دو دانشمند خواهان حضور زن در عرصه‌ی اجتماع هستند.

- صادق فتحی دهکردی و سعیده ولی‌نواز جهزدانی در مقاله‌ی «دراسة و نقد لآراء قاسم أمین عن الحجاب في كتاب تحرير المرأة»، (۱۳۹۶)، (مجله اللغة العربية وآدابها، ش ۳: ۱۳۹۶)، به این نتیجه رسیده‌اند که آنچه امین در مورد دفاع از بی‌حجابی نوشته، نه تنها با آنچه در شریعت اسلامی آمده در تعارض بوده، بلکه برخاسته از فرهنگ غربی نیز است.

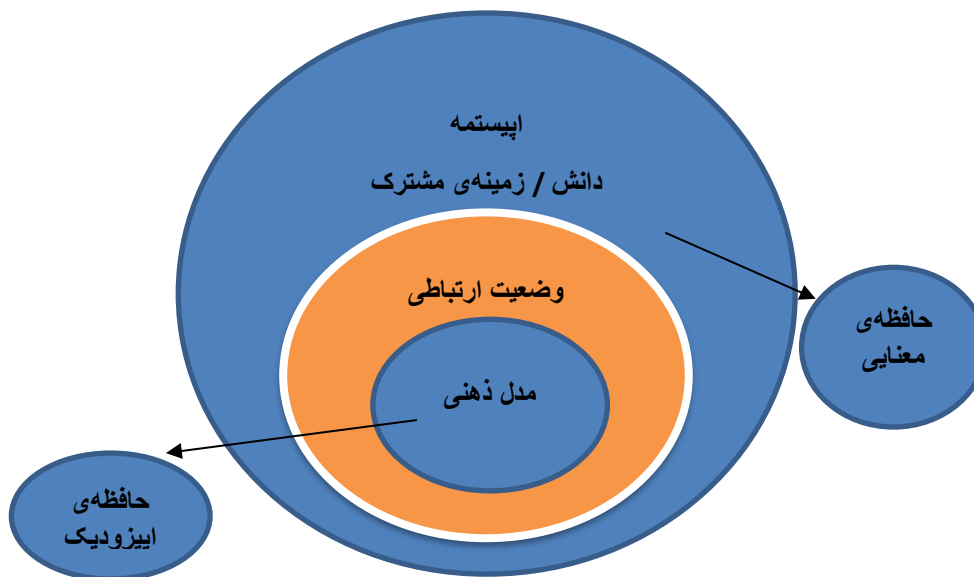
مبانی نظری پژوهش

با توجه به پژوهش‌هایی که معرفی شدند و بیشترین قرابت را با موضوع پژوهش حاضر دارند، مشخص گردید هیچ پژوهشی به طور مستقل تاکنون آثار قاسم امین را از منظر تحلیل انتقادی گفتمان و با تکیه بر نظریه‌ی ون‌دایک بررسی نکرده و این جستار، نخستین در این زمینه است.

تئون ون‌دایک^۱ زبان‌شناس هلندی (۱۹۴۳م) و استاد دانشگاه آمستردام است. او یکی از نظریه‌پردازان تحلیل انتقادی گفتمان است که بیش از ۳۵ کتاب در حوزه‌های مطالعاتی خود دارد. در نظریه‌ی ون‌دایک، سه سطح

اصلی تحلیل گفتمان انتقادی مطرح است: «ساختارهای زبانی: شامل واژگان، نحو و انسجام متنی؛ مدل‌های شناختی: نحوه‌ی پردازش اطلاعات توسط ذهن و تأثیر گفتمان بر این فرایندها؛ ساختارهای اجتماعی: نقش گفتمان در بازتولید روابط قدرت و ایدئولوژی» (وندایک، ۱۴۰۰: ۲۵۲).

وندایک یکی از نخستین نظریه‌پردازانی است که تحلیل گفتمان را با مطالعات شناختی پیوند داده است. این رویکرد که «رویکرد اجتماعی- شناختی» نام دارد، چارچوبی جامع برای بررسی مسائل پیچیده‌ی اجتماعی فراهم کرده است. وندایک از زاویه‌ی علوم اجتماعی به بررسی گفتمان در دو سطح خرد و کلان می‌پردازد و معتقد است که «پرداختن به سطوح کلان گفتمان بدون توجه به علوم اجتماعی ممکن نیست. در این سطح تحلیلگر گفتمان را تنها از منظر ساختار درونی آن مورد توجه قرار نمی‌دهد، بلکه کنش‌هایی را که انجام می‌گیرد و یا فعالیت‌های شناختی را که کنش‌های اجتماعی مترتب بر آن است، مورد بررسی قرار می‌دهد» (وندایک، ۱۳۸۷: ۱۲۵). برخی از مفاهیم اصلی نظریه‌ی شناختی- اجتماعی وندایک در نمودار زیر آمده است:

شکل ۱: مؤلفه‌های اصلی نظریه‌ی وندایک

حافظه‌ی اپیزودیک

وقتی باورها شخصی‌تر و مبتنی بر تجارب شخصی باشند، اپیزودیک نامیده می‌شوند. «این نوع حافظه با زمان و مکان خاصی مرتبط است و به فرد این امکان را می‌دهد که تجارب گذشته‌ی خود را به طور ذهنی بازسازی کند؛ حافظه‌ی اپیزودیک اطلاعات مربوط به «چه زمانی» و «کجا» اتفاق افتاده را نگهداری می‌کند» (ون‌دایک، ۱۳۹۴: ۲۵). تحلیل گفتمان باید توجه‌ی ویژه‌ای به فرآیندهای ذهنی افراد در بازیابی اطلاعات از حافظه‌ی اپیزودیک داشته باشد؛ چرا که این فرآیندها تأثیر مستقیمی بر تفسیر گفتمان‌ها دارند.

حافظه‌ی معنایی

حافظه‌ی معنایی بر خلاف حافظه‌ی اپیزودیک، شامل اطلاعاتی است که به طور عمومی پذیرفته شده است و شامل حقایق، مفاهیم، واژگان و باورهای عمومی می‌شود. ون‌دایک معتقد است «باورهای مشترک اجتماعی، حافظه‌ی معنایی را شکل می‌دهند که حافظه‌ی اجتماعی نامیده می‌شود. گفتمان‌ها از حافظه‌ی معنایی برای ساخت و حفظ مفاهیم و ایدئولوژی‌های خاص استفاده می‌کنند» (همان: ۲۸).

ایدئولوژی

ون‌دایک ایدئولوژی را به عنوان مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و پیش‌فرض‌های اجتماعی می‌بیند که به طور ناخودآگاه یا آگاهانه در گفتمان‌ها بازتولید می‌شوند و تأثیر عمیقی بر روابط قدرت، هویت‌های اجتماعی و ساز و کارهای اجتماعی دارند. در نظریه‌ی ون‌دایک، «ایدئولوژی‌ها در ذهن افراد به صورت تصاویر شناختی و داده‌های ذهنی ذخیره می‌شوند و از این طریق بر شکل‌دهی به گفتمان‌ها تأثیر می‌گذارند. گفتمان‌ها به عنوان ابزارهایی برای انتقال و ترویج این ایدئولوژی‌ها و باورها در جامعه عمل می‌کنند» (ون‌دایک، ۱۴۰۰: ۲۹۰).

قدرت

ون‌دایک به تحلیل چگونگی اعمال و بازتولید قدرت از طریق گفتمان می‌پردازد. ون‌دایک تأکید دارد که قدرت نه تنها در سطوح نهادی و اجتماعی، بلکه در سطح گفتمانی، یعنی در زبان و نشانه‌ها نیز عمل می‌کند. وی معتقد است که «گفتمان‌ها به طور مستقیم و غیرمستقیم در بازتولید و توزیع قدرت در جامعه نقش دارند. این قدرت

می‌تواند به شکل‌گیری و تقویت روابط نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی منجر شود» (ون‌دایک، ۱۳۸۷: ۱۴۵).

مدل‌های ذهنی یا مدل بافت

مدل بافت به عنوان یک بازنمایی شناختی از شرایط گفتمان در ذهن افراد تعریف می‌شود. «مدل بافت به افراد کمک می‌کند که در موقعیت‌های مختلف، رفتار زبانی و گفتمانی خود را با شرایط اجتماعی و اهداف ارتباطی تطبیق دهند» (ون‌دایک، ۱۴۰۰: ۱۲۰).

دانش ایدئولوژیک

ون‌دایک اصطلاح دانش ایدئولوژیک را برای اشاره به دانشی به کار می‌برد که تحت تأثیر ایدئولوژی‌ها قرار گرفته است. «این نوع دانش ممکن است شامل باورهایی باشد که از طریق تجربه‌ی مشترک در گروه‌های اجتماعی شکل می‌گیرند و توسط ایدئولوژی‌های گروهی هدایت می‌شوند. این دانش شامل تعریف هویت گروهی، مرزبندی «ما» و «آنها»، مشروعیت‌بخشی به اقدامات گروهی و تنظیم روابط قدرت است» (ون‌دایک، ۱۳۸۷: ۱۳۲).

بررسی و تحلیل تطبیقی

امین با ایجاد پیوستگی بین مؤلفه‌های معنادار متن و بازخوانی فرامتن و عناصر بافتی، روایتی کنشگرانه و برساختی از مسائل مختلف زنان جامعه‌ی مصر از آموزش تا حجاب سنتی ارائه می‌کند. خوانشی که با وجود زمینه‌های معرفتی و فرهنگی مخالف، ذهن کنشگران فرهنگی را برای مدت‌ها به خود مشغول می‌دارد. امین در مورد وضعیت زنان زمان خود می‌گوید: «به طور کلی، زن از بدو تولد تا پایان زندگی وابسته است؛ زیرا نه به تنهایی زندگی می‌کند و نه برای خود، بلکه در پیوند با مرد و برای مرد زیست می‌کند؛ از اینرو، نمی‌توان او را انسانی مستقل دانست» (امین، ۱۹۰۰: ۲۸). باید توجه داشت که امین در جامعه‌ی مصر که به مانند سایر جوامع عربی به شدت سنت‌گرا بوده، می‌زیسته است. در این بین مسائل مربوط به زنان نیز از این سنت‌ها بی‌نصیب نبوده است؛ تا جایی که زن بدون پدر یا برادر و یا همسر و یا حتی پسر بزرگ خود نمی‌توانسته از خانه قدم بیرون بگذارد.

گزاره‌های متون امین را می‌توان در چندین مقوله‌ی زیر قرار داد:

جدول ۱: مسئله‌ی حجاب شرعی

متن اصلی	گفتمان متن	تحلیل گفتمان متن
إِنَّ الْحِجَابَ مِيزَةٌ لِلْمُجْتَمَعَاتِ الشَّرْقِيَّةِ، يَرْتَبِطُ فِيهَا بِتَعَالِيمِ الْإِسْلَامِ (امین، ۱۸۹۴: ۲۲۰)	امین حجاب را به عنوان ویژگی فرهنگی از طریق اسناد ماهوی برجسته می‌کند و با پیوند دادن آن به اسلام، این رابطه را طبیعی جلوه داده و بُعد تاریخی و اجتماعی آن را پنهان می‌سازد.	این بازنمایی، نه تنها حجاب را به عنوان یک پدیده فرهنگی بلکه به عنوان یک نماد هویتی و دینی در جوامع شرقی تثبیت می‌کند که می‌تواند تأثیرات خاصی بر نحوه‌ی درک و برداشت عمومی از جایگاه زنان در این جوامع داشته باشد و به بازتولید سلسله‌مراتب‌های قدرت و تفاوت‌های فرهنگی دامن بزند.
سَبَقَ الشَّرْعُ الْإِسْلَامِي كُلَّ شَرِيعَةٍ سِوَاءَ فِي تَقْرِيرِ مُسَاوَةِ الْمَرْأَةِ لِلرَّجُلِ، فَأَعْلَنَ حُرِّيَّتَهَا وَاسْتِقْلَالَهَا (امین، ۱۸۹۹: ۲۶)	امین تلاش می‌کند که شریعت اسلامی را به عنوان مدافع حقوق زنان در برابر دیگر شریعت‌ها معرفی کند و به بازسازی هویت اسلامی به عنوان نسخه‌ای پیشرفته و مترقی از حقوق زنان در مقایسه با دیگر شریعت‌ها بپردازد.	مقدمه‌سازی امین برای ایجاد گفتمان و مدل ذهنی جدید در مورد حجاب شرعی زنان
رُبَّمَا يَتَوَهَّمُ نَاطِرُ أُنْتَبِي أَرَى الْآنَ رَفَعَ الْحِجَابَ بِالْمَرْءَةِ، فَإِنِّي لَا أَرَأَى أَدَافِعَ عَنِ الْحِجَابِ، غَيْرَ أَنِّي أَطْلُبُ أَنْ يَكُونَ مُنْطَبِقًا عَلَى مَا جَاءَ فِي الشَّرِيعَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ (همان: ۳۷)	امین تصور افراطی بودن دیدگاهش را نفی و سپس با تأکید بر همخوانی نظر خود با شریعت اسلامی، مشروعیت گفتمان اصلاحی خود را تقویت می‌کند.	این راهبرد، به عنوان «کنترل برداشت» عمل کرده و با بازسازی چارچوب تفسیری مخاطب، از تقابل ایدئولوژیک کاسته و پذیرش اجتماعی گفتمان را افزایش می‌دهد.

این گفتمان به طور غیرمستقیم تلاش می‌کند تا به نوعی قدرت‌های موجود را به پذیرش این تغییرات فراخواند، با استفاده از زبان و دلالت‌های گفتمانی که به بازتولید منطق اصلاح‌طلبانه می‌پردازد.	امین با خوانشی متفاوت، با تأکید بر ضرورت، تحول قوانین را بر اساس نیازهای جدید توجیه می‌کند که نشانگر نقد و لزوم اصلاحات اجتماعی است.	حَاجَاتُ وَضُرُورَاتُ افْتَضَتْ أَحْكَامًا وَمَشْرُوعَاتٍ جَدِيدَةً (همان: ۹۹)
این استدلال از طریق «نسبی‌سازی فرهنگی» مشروعیت بازتعریف حجاب را تقویت می‌کند و ساختارهای هویتی و فرهنگی که حجاب را به عنوان ویژگی خاص مسلمانان معرفی می‌کنند، به چالش می‌کشد.	امین با راهبرد «تاریخ‌زدایی»، حجاب را از انحصار دینی خارج کرده و آن را پدیده‌ای فرافرهنگی می‌داند.	إِنَّ الْحِجَابَ الْمَوْجُودَ عِنْدَنَا لَيْسَ خَاصًّا بِنَا، وَلَا إِنَّ الْمُسْلِمِينَ هُمُ الَّذِينَ اسْتَحْدَثُوهُ، وَلَكِنَّهُ كَانَ عَادَةً مَعْرُوفَةً عِنْدَ كُلِّ الْأُمَمِ تَقْرِيبًا، ثُمَّ تَلَا شَتَّ (همان: ۳۸)
تفکیک زنان پیامبر از سایر زنان مسلمان، بازتاب‌دهنده‌ی بازنمایی قدرت و محدودیت‌های اجتماعی است.	امین با بهره‌گیری از استدلال دینی به منظور اقناع مخاطبان و راهبرد «تخصیص»، بر عدم وجوب عمومی آن در فقه و تفسیرهای اسلامی تأکید دارد.	فِي أَنَّ هَذِهِ النُّصُوصَ الشَّرِيفَةَ خَاصَّةٌ بِنِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ، أَمَرَهُنَّ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِالتَّحْجُّبِ، وَهُوَ أَنَّهُنَّ لَسْنَ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ، فَهَذَا الْحِجَابُ لَيْسَ بِفَرَضٍ وَلَا بِوَاجِبٍ عَلَى أَحَدٍ مِنَ نِسَاءِ الْمُسْلِمِينَ (همان: ۴۴)
این گفتمان با بازنمایی‌های اجتماعی، تغییرات فرهنگی و اجتماعی را از نظر دینی موجه و قابل‌پذیرش نشان می‌دهد، در حالی که از انحراف از اصول دینی جلوگیری می‌کند.	امین با کنشگری، خواستار اصلاح ساختار سنتی جامعه از جمله مسئله‌ی حجاب زنان است.	سَيَقُولُ قَوْمٌ إِنَّ مَا أَنْشَرَهُ الْيَوْمَ بِدْعَةٌ، فَأَقُولُ نَعَمْ، وَلَكِنَّهَا لَيْسَتْ فِي الْإِسْلَامِ، بَلْ فِي الْعَوَانِدِ وَطُرُقِ الْمُعَامَلَةِ (امین، ۱۹۰۰: ۱۰)

این گفتمان ضمنی به نابرابری‌های ساختاری و محدودیت‌های اجتماعی زنان و همچنین به بازسازی ذهنی ساختارهای اجتماعی زنان و ضرورت بازخوانی آنها در متون فرهنگی اشاره دارد.	طرح پرسش‌هایی یکسویه به منظور ترسیم فضای حاکم و انتقاد از سنت مردسالارانه در جامعه‌ی مصر.	إِذَا وَقَعَتِ امْرَأَةٌ فِي بَعْضِ مَوَاقِفِ الْقَضَاءِ خَصْمًا أَوْ شَاهِدَةً فَكَيْفَ يَسُوغُ لَهَا سِتْرٌ وَجْهَهَا؟ كَيْفَ لِمَرْأَةٍ مُحَجَّبَةٍ أَنْ تَتَّخِذَ صِنَاعَةً أَوْ تَجَارَةً لِلتَّعِيشِ مِنْهَا إِنْ كَانَتْ فَقِيرَةً؟ (امین، ۱۸۹۹: ۴۱)
در این ساختار، استعباد به عنوان ابزاری برای نقد وضعیت موجود و برچسب زدن به نابرابری‌های اجتماعی زنان در جامعه است.	کنشگری امین با تغییر موضع آشکار نسبت به حجاب که حکایت از نوعی خلاف‌اندیشی او دارد.	إِنَّ الزَّامَ النِّسَاءَ بِالِاخْتِجَابِ هُوَ أَقْسَى وَأَفْظَعُ أَشْكَالِ الاسْتِعْبَادِ (امین، ۱۹۰۰: ۳۰)
این جمله به یک تغییر بنیادی در روابط قدرت و بازسازی هویت زنانه اشاره دارد و از زبان به عنوان ابزاری برای اعمال و تحمیل قدرت در برابر زنان استفاده می‌کند.	امین به چالش کشیدن گفتمان سلطه‌ی مردانه و ضرورت از بین بردن موانع فرهنگی برای دستیابی به آزادی زنان را نشان می‌دهد.	فَأَوَّلُ عَمَلٍ يُعْتَبَرُ خُطْوَةً فِي سَبِيلِ حُرِّيَّةِ امْرَأَةٍ، هُوَ تَمَرُّيقُ الْحِجَابِ وَمَحْوُ آثَارِهِ. وَلَمَّا كَانَتْ تَهْمَةُ امْرَأَةٍ بِنُقْصَانِ الْعَقْلِ هِيَ الْحُجَّةُ الَّتِي اتَّخَذَهَا الرَّجُلُ لِاسْتِعْبَادِهَا (همان: ۳۱)

جمع‌بندی گفتمان‌ها

امین گفتمان حجاب را در کتاب‌های خود به شکل هدفمند و با قصد اقناع مخاطب به انجام می‌رساند. در حقیقت در گزاره‌های او بازنمایی جدیدی از نوع حجاب به چشم می‌خورد. طبق نظریه‌ی ون‌دایک، امین در این گزاره‌ها با

تعامل بین کاربرد زبان و بین باورهای مشترک در حافظه‌ی اجتماعی مردم مصر در مورد حجاب، ارتباط برقرار نموده و با سخن اقناعی، ذهن مخاطب را وادار به موافقت می‌کند. «گفتمان را نباید محدود به ایجاد شناخت دانست؛ بلکه قادر است در گفته‌یاب ایجاد باور نماید و گاهی نیز راهبردی را که بر حسب شرایط به متقاعد نمودن او منجر می‌شود، دنبال می‌کند» (شعیری، ۱۳۹۸: ۲۳). امین خواهان بازیابی احکام واقعی و صحیح اسلام در مورد نوع حجاب زنان است. امین در عبارات خود در مورد زنان از ضمیر «نحن» و «نا» بسیار استفاده کرده که این وحدت سوژه و ابژه، همان لحظه‌ی بارقه‌ای است که حضور کنشگر را به بالاترین درجه‌ی معنایی خود می‌رساند.

باید در نظر داشت که امین از حجاب به معنای متداول در زمانه‌ی خود یعنی پوشاندن چهره‌ی زن با نقاب و روبند، سخن می‌گوید. امین در این عبارات، کنشگری کرده است؛ زیرا تنها زمانی فعالیت‌های انسان کنش نامیده می‌شود که با قصد و نیت قبلی همراه باشد که سبب معنادار شدن این کنش‌ها نیز می‌شود. امین با به کارگیری زبان و گفتمان در بازخوانی حجاب در شریعت اسلامی و با بیان استدلال‌هایی عقلایی و مبتنی بر متن و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه‌ی جدید مصر، صورت‌بندی جدیدی از آن ارائه می‌دهد و در واقع چنانکه وندایک می‌گوید: «با ارجاع گزاره‌ها به فرامتن و تدوین ساخت اطلاعی گزاره‌های زبانی متناسب با انگاره‌ها و مفروضات ذهنی گیرندگان پیام، زمینه‌ساز مفاهمه‌ای مؤثر با مخاطبان می‌گردد» (وندایک، ۱۳۸۷: ۲۸).

این تغییر موضع و این گزاره‌ها، سوگیری امین و دانش ایدئولوژیک وی را نمایان می‌سازند. از آنجا که در زمینه‌ی حجاب، فرهنگ اسلامی اعم از شرع و عرف مقبول مسلمانان نوع خاصی از نظام تربیتی و خانوادگی را تعریف می‌کند، امین ابتدا از بازنمودهای ذهنی که در حافظه‌ی اجتماعی مردم مصر مشترک است، یعنی مبادی و اصول اسلامی بهره می‌گیرد؛ چرا که در آن برهه، هنوز جامعه‌ی اسلامی مصر آمادگی پذیرش اصلاحات دینی را پیدا نکرده بود و بنابراین امین محتاطانه سخن می‌گوید؛ زیرا معتقد است که این امر فرهنگی باید به تدریج صورت پذیرد.

امین با پرسشگری، بُرشی کوتاه از عدم حضور زن در جامعه‌ی مصر را به تصویر کشیده که در سخن امین با بسامدی پرتکرار دیده می‌شوند. تکرار چنین برون‌نشانگانی، بیانی از وضعیت حجاب زنان سرزمین مصر است که امین خود، این مصادیق را از نزدیک درک کرده و به نوعی تجربه‌ی زیسته‌ی او را شکل داده است. از منظر

تحلیل گفتمان ون دایک، طرح این پرسش‌ها، فقط بیان جملات نیست، بلکه یک کنش اجتماعی محسوب می‌شود که به قصد تأثیرگذاری بر اذهان جامعه طرح شده است.

باید خاطر نشان کرد که در مورد حجاب زنان، بحث از باز بودن دست و صورت زن در مقابل نامحرم همیشه در فقه مطرح و گفتمان امین نیز در امتداد آن بحث فقهی بوده، اما با مفصل‌بندی جدیدی از عناصر حجاب همراه گشته است. گفتمان‌های جدید مصر در مورد مسائل زنان، ایستارهای معرفتی خود را از روش‌ها و استدلال‌های تمدن غربی به عاریت گرفته بود و نوگرایانی چون امین نیز روش‌های خود یعنی استناد به آیات و احادیث را تغییر دادند و به دنبال استدلال‌های تازه‌ای بودند که برای مخاطب اقناع‌کننده باشد. طبق نظریه‌ی ون دایک، تجربه‌ی زیسته‌ی امین که حاصل سال‌ها زندگی و تجربه در جامعه‌ی مصر بوده تا تحصیل در غرب و رویارویی با هژمونی تمدن غرب و نیز تحت‌تأثیر آرای نیچه، داروین و مارکس و نیز جایگاه حرفه‌ای او در مسند قضا و برخورد مستقیم با مشکلات زنان در دادگاه‌های مصر، حافظه‌ی اپیزودیک او را به چالش کشیده و بر پایه این ایستار، تحقق عدالت اجتماعی در میان زنان و مردان را پیشه‌ی اندیشه‌ورزی خود کرده است.

جدول ۲: مسئله‌ی آموزش زن

متن اصلی	گفتمان متن	تحلیل گفتمان متن
وَلَسْتُ مِمَّنْ يَطْلُبُ الْمَسَاوَاةَ بَيْنَ الْمَرْأَةِ وَالرَّجُلِ فِي التَّعْلِيمِ؛ وَلَكِنِّي أَطْلُبُ الْآنَ أَنْ تُوجَدَ هَذِهِ الْمَسَاوَاةُ فِي التَّعْلِيمِ الْإِبْتِدَائِيِّ عَلَى الْأَقَلِّ (امین، ۱۸۹۹: ۳۲)	امین خواهان تحولات در گفتمان اجتماعی و انتقاد از ساختارهای نابرابر و تأکید بر لزوم برابری در آموزش برای اصلاحات اجتماعی است.	این جمله تضاد میان اصول فرهنگی و نیازهای اجتماعی است و مساوات در آموزش ابتدایی، نه تنها نشانه‌ای از چالش با ساختارهای اجتماعی است، بلکه بیانگر نیاز به تغییر بافت‌های ذهنی جامعه در جهت تحقق برابری جنسیتی است.
سَلَبُ الرِّجَالِ ثَقَتَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ، وَاعْتَقَدُوا أَنَّهُنَّ أَعْوَانٌ لِلْإِبْلِيسِ (همان: ۳۳)	با القای الگوهای ذهنی منفی، زنان به عنوان تهدیدی اجتماعی بازنمایی شده‌اند.	این جمله نوعی انتقاد و تغییر در بازنمایی منفی و تحریف‌شده از زنان در حافظه‌ی معنایی جامعه است. این بازنمایی در نظام شناختی به بازتولید نابرابری و سلطه می‌انجامد.

فَإِذَا تَعَلَّمَتِ امْرَأَةُ الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ، اسْتَعَدَّ عَقْلُهَا لِقَبُولِ الْأَرْءَاءِ السَّالِمَةِ وَطَرَحَ الْخُرَافَاتِ وَالْأَبَاطِيلِ (همان: ۱۸)	این گفتمان با تأکید بر نقش آموزش در اصلاح الگوهای ذهنی زنان، دانش را ابزار رهایی از سلطه‌ی خرافات معرفی می‌کند.	ارائه‌ی استدلال علمی به منظور ایجاد مدل ذهنی جدید در مورد آموزش زنان که به بازنمایی شناختی زنان در جامعه اشاره دارد.
وَأَنَّ إِنْحِطَاطَهَا كَانَ عَارِضًا لَا طَبِيعِيًّا (امین، ۱۹۰۰: ۷۰)	انحطاط زنان نتیجه‌ی شرایط اجتماعی و فرهنگی است، نه ذات طبیعی آنان که بازنمایی ذهنی تغییرپذیر از زنان را دربردارد.	امین با نفی ذاتی بودن انحطاط، به بازسازی حافظه‌ی مثبت جمعی می‌پردازد. در گفتمان او، با تقابل معنایی، انحطاط به امری موقتی فروکاسته می‌شود.
رَسَخَ فِي أَذْهَانِ الرِّجَالِ أَنَّ تَعْلِيمَ الْمَرْأَةِ وَعِفَّتَهَا لَا يَجْتَمِعَانِ (امین، ۱۸۹۹: ۳۴)	این جمله یک بازنمایی اجتماعی از زنان و این بازنمایی در تلاش برای نقد و تغییر آن است.	امین میان آموزش زن و از دست رفتن عفت او رابطه‌ی تضاد برقرار می‌کند. او تغییر در نگرش جنسیت‌محور و کنترل اجتماعی بر زنان را دنبال می‌کند.
وَأَنَّ تَأْثِيرَ الْأُمِّ فِي تَرْبِيَةِ الطِّفْلِ بَعْدَ وَلَادَتِهِ أَعْظَمُ مِنْ تَأْثِيرِ أَبِيهِ (همان: ۴۷)	امین با برجسته‌سازی نقش مادر، گفتمان اولویت مادری در تربیت را نهادینه می‌کند.	این جمله بازنمایی نقش‌های جنسیتی در جامعه و نشانگر تقسیم‌بندی اجتماعی و فرهنگی نقش‌ها است.
وَنُرِيدُ أَنْ نُبْرِهَنَ هُنَا عَلَى أَنَّ تَرْبِيَةَ الْأُمِّ نَفْسَهَا لَا يُمَكِّنُ أَنْ تَتِمَّ إِذَا اسْتَمَرَّ حِجَابُ النِّسَاءِ عَلَى مَا هُوَ عَلَيْهِ الْآنَ (همان: ۴۷)	امین چارچوبی علی می‌سازد که در آن اصلاح وضعیت زن منوط به رفع محدودیت‌های نمادین است.	این گزاره نقدی بر ساختارهای تثبیت‌شده‌ی جنسیتی و بازدارنده در برابر تحول آموزشی و فرهنگی زنان است.
وَمِنْ هَذَا نَرَى أَغْلَبَ نِسَاءٍ نَصَارَى الشَّرْقِ وَإِنْ لَمْ يَتَعَلَّمْنَ	این جمله با ابزار مقایسه گفتمان برتری تجربه‌ی	در سطح شناختی، تعامل اجتماعی با مردان به مثابه‌ی منبع یادگیری غیررسمی بازنمایی می‌شود

و در سطح اجتماعی، انزوای زن مسلمان به عنوان عامل عقب ماندگی تلقی می گردد.	زیسته بر آموزش رسمی را صورت بندی می کند.	فِي الْمَدَارِسِ أَكْثَرُ مِمَّا يَتَعَلَّمُهُ بَعْضُ بَنَاتِنَا الْآنَ؛ لِكَثْرَةِ مَا رَأَيْنَ وَسَمِعْنَ بِاخْتِلَاطِهِنَّ بِالرِّجَالِ (همان: ۴۹)
این جمله، گفتمان تردید در ارزش های تثبیت شده ی مردسالار را صورت بندی می کند. در سطح شناختی، این ترجیح به عنوان برساختی ایدئولوژیک، به طرزی انتقادی بیان شده است.	این عبارت نقدی بر نگرش های نادرست ناشی از گفتمان های سلطه گر و نابرابری جنسیتی است.	وَكَمَا يَتَوَهَّمُهُ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الَّذِينَ يُطَنِّطُونَ بِمَزَايَا تَرْبِيَةِ الذُّكُورِ وَيَقْدُمُونَهَا عَلَى تَرْبِيَةِ الْبَنَاتِ (همان: ۷۰)
این جمله گفتمان تعارض میان حجاب و پیشرفت را شکل می دهد. در سطح شناختی، حجاب به عنوان مانع در مدل های ذهنی رشد و آینده سازی زنان تثبیت می شود.	گره زدن حجاب به آموزش زنان و ایجاد مدل ذهنی جدید در حافظه ی معنایی جامعه	لِأَنَّ الضَّرَرَ فِي الْحِجَابِ عَظِيمٌ؛ وَهُوَ ضَيَاعُ مَا كَسَبْنَاهُ بِالتَّعْلُمِ وَحَرْمَانُهُنَّ مِنَ التَّرَقِّيِ فِي مُسْتَقْبَلِ الْعُمُرِ (همان: ۴۹)

جمع بندی گفتمان ها

امین تربیت زنان را در سه ساحت فردی، خانوادگی و اجتماعی بررسی و با توجه به تجربه ی زیسته ی خویش از وضعیت ناخوشایند زنان در جامعه ی مصر بیان می کند. طهطاوی نیز قبل از دعوت امین به آموزش دختران و زنان مصری، به این امر پرداخته بود. همانگونه که زیدان نیز آن را تأیید و بیان می دارد که بنابر اقتضای وضعیت زنان مصری، محمدعلی پاشا بیمارستانی مخصوص زنان دایر کرده بود: «خصوصاً چون زنان به دلیل افراط در حجاب، به پزشک اجازه نمی دهند که در زایمان به آنها کمک کند یا برای تشخیص بیماری ها بر روی آنها معاینه انجام دهد، بنابراین برخی از آنها به دلیل کمبود درمان می مردند» (زیدان، ۱۸۸۹: ۶۱۱).

همچنین در جوامع عرب در خصوص آموزش زنان، باورهایی چون «أفْعِي يَزْدَادُ سَمَاءً»، وجود داشت. سمالوطی نیز در توصیف وضعیت آموزش دختران در آن زمان در مصر می نویسد: «در سال ۱۸۳۲، یک مدرسه

تأسیس شد و با گذشت زمان تعداد دختران ملحق شده به مدرسه افزایش یافت؛ تا جایی که سال ۱۸۳۷ به ۵۰ دختر رسید که از این تعداد ۱۳ نفر از کنیزان بودند. نگاه جامعه به آنها نگاهی تحقیرآمیز بود تا جایی که هیچ یک از مردان برای ازدواج با آنها پیشقدم نشدند» (سمالوطی، ۲۰۱۶: ۷۴).

امین با انتقاد از وضعیت موجود، نوعی اندیشه‌ی اصلاحی را در ذهن خویش می‌پروراند و خواهان اعتراض و انتقاد به این طرز تفکر در مورد زنان است. امین در پافشاری خود بر آموزش زنان، تربیت کودکان را دستاویز قرار می‌دهد. او همچنین از جمله نوگرایانی بود که اختلاط زنان و مردان در جامعه را نیز به منظور آموزش بهتر و کارآمدتر مطرح می‌کند.

امین با رویکردی کارکردگرایانه، پیشنهاداتی برای تأسیس انجمنی به منظور بهبود وضعیت تربیت و آموزش زنان و نیز تضمین حقوق آنها در جامعه ارائه می‌دهد.

جدول ۳: مسئله‌ی آزادی زنان

متن اصلی	گفتمان متن	تحلیل گفتمان متن
وَأَمَّا الْحُرِّيَّةُ فَمَزَايَاهَا هِيَ إِزَالَةُ جَمِيعِ الْمَضَارِّ الَّتِي تَنَشَأُ عَنْ الْحِجَابِ وَلَيْسَ مِنَ الْمُمَكِّنِ أَنْ تَصِلَ أَمْرَةٌ إِلَى هَذِهِ الْمَنْزِلَةِ الْأَدْنَى مَا دَامَتْ فِي الْحِجَابِ (امین، ۱۹۰۰: ۴۸)	این عبارت بازتاب گفتمان آزادی و نوعی نقد اجتماعی است.	امین گفتمان آزادی را به عنوان پیش‌نیاز رسیدن به منزلت فرهنگی زن مطرح می‌کند. در سطح شناختی، حجاب به عنوان مانعی اساسی در مسیر تحقق پتانسیل‌های فردی و اجتماعی زنان تعریف می‌شود.
انْظُرْ إِلَى الْبِلَادِ الشَّرْقِيَّةِ، تَجِدُ أَنَّ أَمْرَةً فِي رِقِّ الرَّجُلِ، وَالرَّجُلُ فِي رِقِّ الْحَاكِمِ، ثُمَّ انْظُرْ إِلَى الْبِلَادِ الْأُورُبِّيَّةِ، فَارْتَفَعَ شَأْنُ النِّسَاءِ فِيهَا إِلَى دَرَجَةٍ عَلِيَّةٍ (امین، ۱۸۹۹: ۱۴)	نکوهش بردگی زنان در جوامع شرقی و تأیید و ستایش جوامع غربی در مسئله‌ی آزادی و احترام به حقوق زنان	مقایسه‌ی جوامع غربی و شرقی به عنوان ابزاری برای نگاه انتقادی به ساختار مردسالارانه‌ی جامعه عربی است.

این عبارت نشانگر گفتمان آزادی از تغییر در ساختارهای اجتماعی و ایجاد مدل ذهنی جدید در مورد حضور زنان در جامعه است.	امین با تأکید بر آزادی، گفتمان بازسازی هویت اجتماعی و فردی زنان را در پرتو آموزش و مشارکت اجتماعی تقویت می‌کند. در سطح شناختی، آزادی به عنوان سازوکاری مهم در بازتعریف نقش زنان در جامعه و ارتقای جایگاه اجتماعی آنها در نظر گرفته می‌شود.
--	---

جمع‌بندی گفتمان‌ها

امین در عنوان کتاب خود از واژه‌ی «تحریر» به معنای آزادی استفاده نموده است. به عقیده‌ی زیدان «نام کتاب امین نشانگر جایگاه زن مسلمان در نظر اوست؛ چرا که او زن را برده می‌داند و خود را موظف به آزاد کردن او می‌داند» (زیدان، ۱۹۰۹: ۴۲۸). امین می‌کوشد با ایجاد گفتمانی نوین در باب مسائل زنان و با به چالش کشیدن گفتمان موجود، بستر ساز تحولاتی در وضعیت زنان جامعه باشد؛ اما در این طرز نگرش، زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی و اسلامی جامعه‌ی مصر را نادیده می‌انگارد. در بررسی این گزاره‌ها باید به این نکته توجه داشت که زمانه‌ی قاسم امین، اوج جریان ملی‌گرایی در جهان عرب است؛ چرا که در این زمان قلمروی مصر و بیشتر کشورهای عربی و اسلامی، قلمرو اعمال نفوذ کشورهای غربی بود. امین در مباحث ملی‌گرایانه‌ی خود نیز، مسئله‌ی زنان را در مرکز بحث قرار می‌دهد؛ چرا که معتقد است که هر گونه اصلاح اجتماعی که منشأ اصلاحات دیگر است، در هر جامعه‌ای به زن و خانواده نیز مرتبط است. همین مواضع یکسان او با اصلاح‌طلبان است که برخی ادعا می‌کنند او کتاب تحریر المرأة را با کمک و راهنمایی عبده نگاشته است: «نظر شریعت اسلامی در مسائل حجاب، ازدواج، طلاق و تعدد زوجات که در تحریر المرأة آمده است، متعلق به عبده است. در آن زمان هیچ‌کس از شیخ محمد عبده توانمندتر از او برای اظهار این اجتهادات و صدور این احکام نبود و این میدان، میدان قاسم امین نیست» (عمار، ۲۰۰۸: ۸۲).

جدول ۳: مسئله‌ی ارتقای خانواده و جامعه با عاملیت زنان

متن اصلی	گفتمان متن	تحلیل گفتمان متن
الْمَرْأَةُ مِيزَانُ الْعَائِلَةِ (امین، ۱۸۹۹: ۶۹)	نشان‌داری جمله با واژه‌ی زن در جایگاه مبتدا که گفتمان مرکزیت زن را در ساختار اجتماعی خانواده مطرح می‌کند.	نگاهی انتقادی به محدود بودن نقش زنان فقط به داخل خانه و نه در جامعه
عَاشَتْ أَمْرًا حُرَّةً فِي الْعُصُورِ الْأُولَى، ثُمَّ بَعْدَ تَكْوِينِ الْعَائِلَةِ وَقَعَتْ فِي الْإِسْتِعْبَادِ الْحَقِيقِيِّ (امین، ۱۹۰۰: ۲۲).	این عبارت نشانگر تغییر گفتمان و نیز تغییر ساختارهای اجتماعی و نقش خانواده در شکل‌دهی به وضعیت زنان است.	امین گفتمان تغییرات تاریخی و اجتماعی در موقعیت زن را بازنمایی می‌کند. این تغییر نشان‌دهنده‌ی محدودیت‌های فزاینده برای زنان در بستر نهاد خانواده است.
فَلَا نَ السَّاءَ فِي كُلِّ بَلَدٍ يَقْدَرْنَ بِنِصْفِ سَكَانِهِ عَلَى الْأَقْلِ، فَبَقَاؤُهُنَّ فِي الْجَهْلِ حَرْمًا مِّنَ الْإِنْتِفَاعِ بِأَعْمَالِ نِصْفِ عَدَدِ الْأُمَّةِ (امین، ۱۸۹۹: ۱۸)	این عبارت انتقاد از ساختار مردسالارانه جامعه‌ی عربی است و به ایجاد مدل ذهنی جدید در مورد حضور فعال زنان در جامعه اشاره دارد.	امین مدلی ذهنی جدیدی می‌سازد و گفتمانی انتقادی علیه بازتولید ساختاری نابرابری جنسیتی ارائه می‌دهد.
فَأَمْرًا أَنَّهُا فِي نَظَرِ الشَّرْعِ إِنْسَانٌ حُرٌّ لَهُ حُقُوقٌ، وَلَكِنَّهَا فِي نَظَرِ رَئِيسِ الْعَائِلَةِ لَيْسَتْ بِحُرَّةٍ، بَلْ مَحْرُومَةٌ مِّنَ التَّمَتُّعِ بِحُقُوقِهَا الشَّرْعِيَّةِ (امین، ۱۹۰۰: ۲۲)	امین با تقابل میان نگاه شرع و سلطه‌ی پدرسالارانه، شکاف میان حقوق قانونی زن و وضعیت واقعی او در	این عبارت نشانگر تضاد میان حقوق قانونی زنان و سلطه‌ی خانوادگی است که باعث محدودیت آزادی و حقوق آنان در سطح اجتماعی می‌شود.

	خانواده را آشکار می‌سازد.	
این عبارت بازتاب گفتمان برابری و ارتباط میان آزادی‌های شخصی و سیاسی و تأثیر آن بر ساختارهای اجتماعی و قدرت در جوامع مختلف است.	امین با استفاده از رابطه‌ی علّی، مدلی ذهنی ارائه می‌دهد که در آن آزادی شخصی زنان نشانه‌ای از بلوغ اجتماعی- سیاسی کل جامعه و شرط زمینه‌ساز برای تحقق آزادی سیاسی مردان تلقی می‌شود.	وَفِي الْبِلَادِ الَّتِي تَمَتَّعَ فِيهَا النِّسَاءُ بِحُرِّيَّتِهِنَّ الشَّخْصِيَّةِ، يَتَمَتَّعُ الرَّجَالُ بِحُرِّيَّتِهِمْ السياسية (امین، ۱۸۹۹: ۷۵)

جمع‌بندی گفتمان‌ها

امین در بعد اجتماعی گفتمان خود، خانواده را اساس امت قلمداد می‌کند و نظام خانواده و قوام آن را در دستان زنان می‌داند. می‌توان از سخنان او دریافت که گویی وضع آن زمان جامعه‌ی مصر، حکایت از وضع خانواده‌ی مصری دارد. طبق نظریه‌ی ون‌دایک، ساختارهای متنی گفتمان امین متضمن معانی، عقاید و ایدئولوژی‌های نهفته‌ی مختلفی هستند و لذا باید در نظر داشت که در زمانه‌ی امین، برای زنان در خانه وظیفه‌ای جز فرزندآوری و رسیدگی به امور داخل خانه، متصور نبود. زنان تقریباً هیچ نقشی در امور بیرون خانه نداشتند و خانه مانند زندانی برای آنان بود. شرابی نیز درباره‌ی وضعیت زنان در جامعه‌ی عربی می‌گوید: «در جامعه‌ی ما سه نوع ظلم وجود دارد: ظلم بر فقیر، ظلم بر کودک و ظلم بر زنان» (شرابی، ۱۹۸۴: ۱۱۲).

گفتمان تولید شده توسط امین، خواستار فروریختن دیوارهای عزلت زنان در جامعه است. امین نوشته‌های خود را با دلایل بسیاری می‌آراید و از آنجا که در نظریه‌ی ون‌دایک، سوژه، هویت خود را از طریق بازنمایی به شکل گفتمانی کسب می‌کند؛ لذا امین سعی دارد زن را به عنوان یک دال اصلی که گفتمان‌های مختلف، محتواهای

متفاوتی به او داده‌اند، معرفی نماید تا زن هویت خویش را از طریق پیوند دادن خود در مجموعه‌ای از دال‌ها چون انسان آزاد و دارای حق آزادی و حقوق شرعی، در قالب زنجیره‌های هم‌ارز باز یابد. امین میراث فکری برگرفته از افکار کهنه در مورد زنان را به کنار می‌نهد و خواهان جایگزینی عقل به جای قدرت و نیز آزادی به جای استبداد است. عماره نیز وضعیت زن را در جامعه‌ی مصر با مقوله‌ی زیر بازنمایی می‌کند: «مرگ زن بهتر از زندگی اوست و بطن زمین برای او و زندگی از روی زمین، باارزستر است» (عمار، ۲۰۰۸: ۸۹).

امین زن جدید را ثمره‌ی تمدن جدید و ظهور علم در غرب قلمداد می‌کند: «زن جدید، ثمره‌ی تمدن نوین است» (امین، ۱۹۰۰: ۵). باید در نظر داشت که هدف امین از دعوت به آزادی زن، نه رفع کامل حجاب کامل غربی، بلکه رفع حجاب دست و پا گیر زنان مصری مانند نقاب و برقع است که آنان را از آموزش و انجام فعالیت‌های عمومی و ضروری در جامعه برکنار داشته است؛ بنابراین طبق نظریه‌ی ون‌دایک، خواستار تغییر ساختار ذهنی جامعه در مورد حجاب سنتی زنان است. شریعتی نیز در این مورد معتقد است «در این دگرگونی فکری که بر ما تحمیل شده است، آنکه می‌تواند کاری بکند و در نجات نقشی داشته باشد، نه زن سنتی است که در قالب‌های کهنه، آرام و رام خوابیده است و نه زن عروسی جدید که در قالب‌های دشمن، سیر و اشباع شده است؛ بلکه زنی است که سنت‌های متحجر قدیم را - که به نام دین اما در واقع سنت قومی و ارجاعی است که بر روح، اندیشه و رفتار اجتماعی‌شان حکومت داده‌اند - در هم می‌شکند و می‌تواند خصوصیات انسانی تازه‌ای را انتخاب کند» (شریعتی، ۱۳۷۶: ۱۰۷).

جدول ۴ - مسئله‌ی ازدواج و طلاق زنان

متن اصلی	گفتمان متن	تحلیل گفتمان متن
تَرْبِيَةُ امْرَأَةٍ عَلَى مَبْدَأِ التَّعْلِيمِ وَالْحُرِّيَّةِ أَمْرٌ ضَرُورِيٌّ لَا يُسْتَعْنَى عَنْهُ، وَإِلَّا أَنْ نُعْلِنَ أَنَّ الثَّقَّةَ بِالزَّوْجِ قَدْ قُفِّدَتْ (امین، ۱۸۹۹: ۷۷)	این گزاره با تأکید بر ضرورت آموزش و آزادی برای زنان، شکاف‌های اجتماعی و قدرت را در ساختارهای خانوادگی بازنمایی می‌کند.	ایجاد مدل ذهنی جدید در مورد امر ازدواج در حافظه‌ی معنایی جامعه

این گزاره نشان‌دهنده‌ی وجود ساختارهای مردسالارانه و سلب فرصت‌های توسعه برای زنان است.	این عبارت نشانگر گفتمان محدودکننده‌ای است که در نتیجه نابرابری‌های اجتماعی و ساختارهای قدرت، زنان را از مشارکت در دیگر حوزه‌ها باز می‌دارد.	وَفِي الْحَقِّ أَنَّنَا صَبَّغْنَا دَائِرَةَ وَظِيفَةَ امْرَأَةٍ وَخَصَّصْنَاهَا بِالنَّتَاجِ (همان: ۶۸)
این عبارت بازتاب گفتمان مشروعیت قدرت است که نشانگر تعامل میان گفتمان دینی، عدالت اجتماعی و کنترل حکومتی است.	امین به طور ضمنی به بازنمایی نابرابری‌های ساختاری و اجتماعی میان زنان و مردان اشاره دارد.	فَإِذَا غَلَبَ عَلَى النَّاسِ الْجَوْرُ بَيْنَ الزَّوْجَاتِ، جَازَ لِلْحَاكِمِ، رِعَايَةً لِلْمَصْلَحَةِ الْعَامَّةِ، أَنْ يَمْنَعَ تَعَدُّدَ الزَّوْجَاتِ (همان: ۹۵)
نگاهی انتقادی به حق مطلق مردان در طلاق و ایجاد مدل ذهنی جدید در حافظه‌ی معنایی جامعه با اعطای حق طلاق به زنان.	امین به طور ضمنی، گفتمان‌های اخلاقی و دینی را به عنوان ابزاری برای بازتولید قدرت مردانه در روابط زناشویی می‌داند و تأکید بر نقش قیمومیتی مردان در خانواده را تضعیف می‌کند.	وَعِنْدَ ذَلِكَ يَحْسُ الرِّجَالُ بِأَنَّهُ لَيْسَ مِنَ اللَّائِقِ بِهِمْ أَنْ يَسْتَعْمِلُوا حَقَّ الطَّلَاقِ الَّذِي وَكَّلَهُ اللَّهُ بِأَمَانَتِهِمْ إِلَّا عِنْدَ الضَّرُورَةِ الَّتِي سَرَعَ الطَّلَاقُ لِأَجْلِهَا (همان: ۹۰).
این گفتمان به عنوان ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به کنترل قانونی، به تقویت نظم اجتماعی و حفظ هنجارهای خانوادگی می‌پردازد.	امین ابتدا در مورد طلاق، تغییر ذهنی ایجاد و سپس یک محدودیت رفتاری را توجیه می‌کند.	إِنَّ وَضَعَ الطَّلَاقِ تَحْتَ سُلْطَةِ الْقَاضِي أَدْعَى إِلَى تَضْيِيقِ دَائِرَتِهِ، وَأَذْنَى إِلَى الْمُحَافَظَةِ عَلَى نِظَامِ الزَّوْاجِ (همان: ۶۲)

جمع‌بندی گفتمان‌ها

امین در تلاش است تا شریعت اسلامی را به تناسب وضعیت اجتماعی جدید مصر بازخوانی کند و خواستار حق انتخاب در ازدواج و نیز اعطای حق طلاق به زنان است. متون امین نقدی عمیق بر گفتمان مردسالارانه‌ای است که نقش زنان را در جامعه با مجموعه‌ای از باورهای تثبیت‌شده و استدلال‌های غیرمنطقی محدود می‌کند. امین نشان می‌دهد که باورهای مردسالارانه، نتیجه‌ی گفتمان‌های غالب است که در حافظه‌ی معنایی جامعه نقش بسته است. طبق نظریه‌ی ون‌دایک، امین با تأکید بر آموزش زنان و تغییر گفتمان‌ها، به سوی بازنویسی حافظه‌ی معنایی جامعه حرکت می‌کند. او در آثار خود به کارآمدی الگوی غرب در حل مسائل زنان اشاره می‌کند؛ اما اندیشه‌ی ترک میراث اسلامی و ازخودبیگانگی فرهنگی نسبت به غرب را مطرح نمی‌کند؛ بلکه معایب جامعه مانند جهل، بی‌سوادی، انزوای اجتماعی، سیطره‌ی مفاهیم سطحی‌نگرانه و قوانین مغرضانه و مردسالارانه علیه زنان را برمی‌شمرد.

امین همچنین منتقدانه بیان می‌کند که در امر ازدواج وظیفه‌ی زن فقط فرزندآوری متصور می‌شود. در زمینه‌ی تعدد زوجات نیز امین، مخالفت شدید خود را نسبت به این امر بیان می‌کند؛ زیرا که سبب فساد در خانواده‌ها و خصومت بین اعضای آنها و نیز نابودی کیان خانواده می‌گردد. امین همچنین از نخستین کسانی است که خواهان اعطای حق طلاق به زنان در جامعه است و مردان را از زیاده‌روی در استفاده از حق مطلق طلاق منع می‌کند و با این توصیفات امین خواهان اجرای قیودی برای طلاق می‌شود و حتی درخواست می‌کند که طلاق در صلاحیت قوه‌ی قضائیه قرار گیرد و حتی یک پیش‌نویس قانونی را در زمینه‌ی طلاق به دولت مصر پیشنهاد می‌دهد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با واکاوی متون آثار قاسم امین بر اساس نظریه‌ی ون‌دایک، به این نتیجه دست یافته که دیدگاهی اصلاحی و ارائه‌ی طرحی متفاوت در مورد مسائل مختلف زنان مانند آموزش، حجاب، ازدواج و طلاق در میان دوگانگی اسلام/غرب، در آثار امین تجلی یافته است. متون قاسم امین به عنوان گفتمانی در بستر بازتولید قدرت، بازنمایی ایدئولوژی و بازسازی مدل‌های ذهنی شکل گرفته است. در این گفتمان، زن نه تنها به عنوان سوژه‌ای اجتماعی، بلکه به مثابه‌ی عنصری که قابلیت تغییر در ساختارهای اجتماعی را دارد، بازنمایی می‌شود.

گفتمان امین در بستری تاریخی شکل گرفته که در آن، اصلاحات اجتماعی و فرهنگی بخشی از پروژه‌ی نوسازی جوامع اسلامی بوده است. می‌توان گفتمان امین را بخشی از جریان گسترده‌تر اصلاح‌طلبی در مصر به شمار آورد که تلاش دارد از طریق ایجاد تغییر در نگرش‌های اجتماعی، تحولی ساختاری را رقم بزند. در چارچوب تحلیل شناختی - اجتماعی، متون امین در تلاش برای ایجاد تغییر در مدل‌های ذهنی مخاطبان است. او از طریق توصیف وضعیت زنان مصری و مقایسه‌ی آن با جوامع دیگر، درصدد ایجاد گسست در مدل‌های ذهنی سنتی است که بر اساس آن، زنان موجوداتی وابسته، ناتوان از تصمیم‌گیری مستقل و تحت سلطه‌ی مردان تلقی می‌شوند.

بنابراین طبق نظریه‌ی ون‌دایک، مهمترین عناصر فردی و اجتماعی که تأثیر تجربه‌ی زیسته‌ی امین در جامعه‌ی مصر بوده است، عبارتند از عدم آموزش و پرورش ذهنی دختران و زنان مصری، حجاب سنتی و دست و پا گیر شامل نقاب و برقع، بی‌سوادی دختران و زنان مصری، رواج خرافات و ابطال در جامعه نسبت به زنان، بیماری و افسردگی فراگیر زنان مصری، سوءاستفاده مردان از حق طلاق، رواج چند همسری نزد مردان و به تبع آن اختلافات بسیار زیاد زناشویی در دادگاه‌های مصر و در مقابل تجربه‌ی زیسته‌ی غربی امین شامل بسامد بالای زنان اروپایی تحصیل‌کرده و حضور فعال آنان در جامعه دوشادوش مردان، اعطای حقوق زنان به آنها، فراهم نمودن رانه‌های اقتصادی لازم برای تشکیل خانواده و در کل مدرنیته شدن جوامع غربی بوده که سبب شده است امین تحت تأثیر این دیالکتیک شرقی - غربی صورت‌بندی جدیدی از مسائل زنان در جامعه‌ی مصر ارائه دهد. گزاره‌های آثار امین در مورد زنان تحت تأثیر تمدن غربی و نیز تحت تأثیر جامعه‌ی جزم‌اندیش و مردسالار آن زمان مصر، به نوعی دانش ایدئولوژیک او را به مخاطب القا می‌کند. متون امین در حقیقت یک نقد گفتمانی است که در آن تلاش برای تغییر و بازسازی گفتمان‌های جنسیتی و اجتماعی به وسیله‌ی آموزش و روشنگری زنان مطرح می‌شود. بنابر نظریه‌ی ون‌دایک، در سطح کلان، گفتمان امین در چارچوب اصلاحات اجتماعی مصر و تحت تأثیر مدرنیته‌ی اروپایی شکل گرفته است. او تلاش دارد با ارائه‌ی استدلال‌های دینی، علمی و اجتماعی، زمینه را برای اصلاح جایگاه زنان فراهم کند. امین از چارچوب گفتمان سنتی فاصله می‌گیرد و تلاش می‌کند زنان را نه تنها به عنوان همسر و مادر، بلکه به عنوان اعضای فعال جامعه معرفی کند. در سطح خرد، قاسم امین از ابزارهای زبانی و ساختاری خاصی برای پیشبرد گفتمان خود استفاده کرده است که نشانگر بار ایدئولوژیک و اصلاح‌طلبانه‌ی

نوشته‌های او است. امین اغلب از تقابل‌هایی مانند پیشرفت/عقب‌ماندگی، دانایی/جهل و آزادی/اسارت، برای تأکید بر ضرورت اصلاحات استفاده می‌کند.

بنابراین بایستی از تک‌بعدی نگریستن به اندیشه‌های امین پرهیز نمود و بلکه باید با نگاهی همه‌جانبه آثار او را بررسی کرد و همچنین باید شرایط و فضای حاکم بر جامعه‌ی مصر در زمانه‌ی قاسم امین و نیز وضعیت زنان آن دوره را مورد واکاوی قرار داد؛ زیرا که افق‌ها و مرزهایی که امین خواهان رسیدن زنان به آنها بوده، لزوماً همان‌هایی نیست که جوامع متمدن غربی برای زن ترسیم کرده است؛ بلکه باید در نظر داشت که روح شرقی و افق‌های اسلامی همواره در افکار امین در تلاش برای پیمودن این راه ناهموار و سخت حضور داشته است؛ اما این اتخاذ موضع صریح امین، از اثرات تهاجم امواج غرب‌گرایی فرهنگی و نیز ره‌آورد فلسفه‌ی پست مدرن به دور نمانده است.

پی‌نوشت

1- Teun Adrianus van Dijk

منابع

- امین، قاسم (۱۸۹۹)؛ *تحریر المرأة*، القاهرة، المجلس الأعلى للثقافة.
- امین، قاسم (۱۹۰۰)؛ *المرأة الجديدة*، القاهرة، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة.
- الجبوري، کامل سلمان (۲۰۰۳م)؛ *معجم الأدباء: من العصر الجاهلي حتى سنة ۲۰۰۲*، ج ۷. الطبعة الأولى، بيروت، دارالكتب العلمية.
- زیدان، جرجي (۱۸۸۹)؛ *تاريخ مصر الحديث*، القاهرة، مكتبة مدبولي.
- زیدان، جرجي (۱۹۰۹)؛ *تراجم مشاهير الشرق في القرن التاسع عشر*، الطبعة الثالثة، بيروت، دارالمكتبة الحیاة.
- السماطوطي، نبیل (۲۰۱۶)؛ *الصحافة النسائية في مصر*، القاهرة، مكتبة جزيرة الورد.
- شرابي، هشام (۱۹۸۴)؛ *مقدمات لدراسة المجتمع العربي*، الطبعة الثالثة، بيروت، المتحدة للنشر.
- شریعتی، علی (۱۳۷۶)؛ *زن: مجموعه آثار ۲۱*، چاپ نهم، تهران، چاپخس.

- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۸): *تجزیه و تحلیل نشانه- معناشناختی گفتمان*، چاپ هفتم، تهران، سمت.
- عمارة، محمد (۱۹۷۶): *الأعمال الكاملة لقاسم أمين*، بيروت، المؤسسة العربية.
- عمارة، محمد (۲۰۰۸): *قاسم أمين: تحرير المرأة والتقدم الإسلامي*، الطبعة الثانية، القاهرة، دارالشروق.
- وندایک، تئون ای (۱۳۸۴): *مطالعاتی در تحلیل گفتمان از دستور متن تا گفتمان کاوی انتقادی*، مترجمان: پیروز ایزدی و دیگران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه.
- وندایک، تئون ای (۱۳۹۴): *ایدئولوژی و گفتمان*، ترجمه: محسن نوبخت، تهران، سیاهرود.
- وندایک، تئون ای (۱۳۹۴): *تحلیل متن و گفتمان*، ترجمه: پیمان کی فرخی، آبادان، پرسش.
- وندایک، تئون ای (۱۴۰۰): *جامعه و گفتمان*، ترجمه: طاهر اصغرپور، تهران، نگاه معاصر.
- وندایک، تئون ای (۱۴۰۰): *گفتمان و بافت*، ترجمه: عادل نورزاده، تهران، نگاه معاصر.

إشكالية المرأة المصرية في فكر قاسم أمين من منظور جدلية العقل-المجتمع عند فان دايك (دراسة في كتابي: «تحرير المرأة» و «المرأة الجديدة» أنموذجاً)

اکرم مدنی^۱

سعدالله همایونی^۲

مسعود فکری^۳

جواد اصغری^۴

المُلخَص

تُعَدُّ مكانة المرأة في الخطابات الإسلامية -ولا سيما في أبعادها المتعلقة بالنوع الاجتماعي، والجسد، والحجاب، والتعليم- قضيةً جدلية ومحوراً أساسياً في البحوث الاجتماعية والدينية. وقد تمّ تنظيم هذا البحث بهدف إجراء تحليل نقدي لتمثيلات المرأة في مؤلفات قاسم أمين، المفكر المتجدّد المصري. وقد ارتكز منهج الدراسة على النظرية المعرفية-الاجتماعية لفان دايك، حيث تمّت دراسة خطاب أمين في ثلاثة مستويات: اللغوي، والمعرفي، والاجتماعي؛ ففي المستوى اللغوي، تمّ تحليل كيفية اختيار المفردات والبنى النحوية، وفي المستوى المعرفي، تمثيلات المرأة الذهنية وعلاقات الهيمنة، وفي المستوى الاجتماعي، علاقة الخطاب بالبنى السلطوية والخلفيات والسياقات الثقافية في المجتمع المصري. تُبيّن النتائج أنّ القراءات المتشدّدة للقرآن والسنة أسهمت في سلبٍ واسع النطاق لحقوق النساء. وفي هذا السياق، يحاول قاسم أمين إلى إعادة إنتاج خطابٍ إصلاحي في التقاليد الإسلامية إستناداً إلى حجج دينية وعقلانية واجتماعية. وعلى المستوى الكلي، يطرح قضية المرأة كجزء من مشروع تحديث مصر، وعلى المستوى الجزئي، ركّز عبر لغة إقناعية وثنائياتٍ خطابية على إبراز ضرورة الإصلاح بوصفه خياراً لا مفرّ منه. ومع ذلك، يبدو أن قاسم أمين يتجاهل في بعض المواقف السياقات الثقافية والاجتماعية المتجذرة في المجتمع المصري حيث دفعه هذا الأمر إلى قراءة متطرّفة لمفهوم الحرية.

الكلمات المفتاحية: قاسم أمين، كتاب «تحرير المرأة»، كتاب «المرأة الجديدة»، التحليل النقدي للخطاب، فان دايك

^۱ طالبة دكتوراه في دراسات الترجمة العربية، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة طهران، طهران، إيران.

^۲ أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة طهران، طهران، إيران.

^۳ أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة طهران، طهران، إيران.

^۴ أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة طهران، طهران، إيران.